

PROF. DR. HİLMİ ZİYA ÜLKEN'İN ALEVİLİK-BEKTAŞİLİK ARAŞTIRMALARI

Dr. Ahmet TAŞĞIN

ÖZET

Prof. Dr. Hilmi Ziya Ülken'in bu makaleye konu olan araştırmaları Anadolu dinî sosyal yaşamını konu almaktadır. Özellikle Anadolu'da İslâm'ın aldığı yeni biçim, Türklerin Müslümanlığı ve Alevilik-Bektaşilik gibi temel konular hakkında bilgi vermektedir.

ABSTRACT

The studies of Prof. Dr. Hilmi Ziya Ülkem which have been the cause of this article are about the religious- social life in Anatolia. The latest form of Islam, especially in Anatolia, enlightens us about the basic topics such as the Islam of Turks, and Alevism- Bektashism.

Anahtar Kelimeler: Hilmi Ziya Ülken, Türkmen, Alevilik, Bektaşilik

Key Words: Hilmi Ziya Ülkem, Turkoman, Alevism, Bektashism

Alevilik-Bektaşilik araştırmaları konusunda geniş bir literatür bulunmaktadır. Bu konuda ilk defa ortaya konulan çalışmalardan günümüze bir hayli zaman geçmiştir. Hemen neredeyse hem araştırmacılarını hem de araştırmaların takibi oldukça zorlaşmıştır. Buna karşın bu çalışmalar üzerine hem dönemleri hem de araştırmacıları itibarıyla bir değerlendirme neredeyse yapılmamıştır. Bu durum da gösteriyor ki Alevilik-Bektaşilik tarihi kadar Alevilik-Bektaşilik çalışmalarının tarihinin de çalışılması ayrı bir öneme sahiptir. Ayrıca bu konuda yürütülen çalışmaların seyri açısından da bu çalışmaların yapılması gerekmektedir. Çünkü Alevilik-Bektaşilik araştırmalarında hangi ekollerin oluştuğunu ve bu ekollerin hangi teorik çerçevede yürütüldüğünü takip etmek mümkün olacaktır. Bu tespitin sağlayacağı diğer bir yarar da günümüzde yürütülen çalışmaların bu ekollerden hangisinin takipçisi olduğunu tespit imkanı sağladığı gibi ilk dönem çalışmaları ile son dönem çalışmaları arasında karşılaştırma yapma imkânı da sunacaktır.

İşte makalenin amacı, Hilmi Ziya Ülken'in Alevilik-Bektaşilik araştırmaları ve Alevilik-Bektaşilik konulu araştırmalardaki yerini ortaya koymaktır. Öncelikle Türk Sosyoloji Tarihi içinde ayrıcalıklı bir yeri olan Hilmi Ziya Ülken'in bu yönü üzerinde kısaca durduktan sonra, Alevilik-Bektaşilik araştırmaları ve Alevilik-Bektaşilik araştırmalarındaki yerine dönelim.

Sosyoloji, Osmanlıdan Cumhuriyet'e en fazla ilgi gösterilen bilim dalı olmuştur. Darülfünûn Edebiyat Fakültesinde İctimaiyat Kürsüsü kurulmuş, dersler verilmiş ve bir de bu isimde dergi çıkartılmıştır. Oysa sosyolojiye gösterilen bu yoğun ilgi, Cumhuriyet döneminde bir miktar azalmıştır.

Sosyolojinin ders olarak okutulmasına ön ayaklık eden İttihat Terakki Cemiyeti mensuplarının ideolojik bir sosyoloji kurgusu bir süre sonra da Cumhuriyet ile siyasal ve sosyal tercih olarak gerçekleşmesi nedeniyle adeta kenara itilmiştir.

Hilmi Ziya Ülken, 1940'lı yıllara kadar sosyolojide süren suskunluk dönemini, sosyolojiyi İstanbul Üniversitesinde yeniden canlandırarak bozmuş ve 1940'lı yıllardan sonra sosyoloji bilim dalında yeni bir canlanma ve buna bağlı olarak da yoğunluk olmuştur. Hilmi Ziya Ülken'in sosyoloji bilim dalında ilk profesör olmasının ardından yeni bir dönem başlamış ve bu dönem "Hilmi Ziya Ülken Dönemi" olarak adlandırılmıştır. Çünkü Hilmi Ziya Ülken, sosyoloji bölümünde bulunduğu bu tarihlerde sosyoloji bölümüne bağımsızlık kazandırmış ve bölüm adına bir de dergi çıkarmıştır. Yine o, kendi döneminde milletlerarası Sosyoloji kongrelerine katılarak, kongreleri izlemiş, bildiri sunmuş ve bildirilerin yayımlanmasını sağlamıştır. Ayrıca 1952 yılında Dünya Sosyoloji Kongresi'nin Sosyoloji bölümü tarafından Türkiye'de yapılmasına da öncülük etmiştir. Bilahare Dünya Sosyoloji Derneği'nin üyeliğine de kabul edilmiştir. Bu üyelik, bir Türk için uluslar arası düzeyde ulaşabildiği en yüksek düzey olmuştur. 1960'lı yıllarda Dünya Sosyoloji Derneği'ne yapılan bir ihbar üzerine üyelikten çıkarılmıştır.

Hilmi Ziya Ülken, aynı zamanda çağdaş düşünce akımları içerisinde de yer almış, etkili olmuş ve kalıcı iz bırakmıştır. Türkiye'de Anadoluçuluk akımının fikir babası ve kurucusu Hilmi Ziya Ülken'dir. O, Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi'nde "Memleketçilik" düşünce akımına yer verir ve aynı başlık altında Memleketçilik akımını değerlendirirken de Osmanlı'nın son dönemlerinde Osmanlıcılık, İslâmcılık ve Turancılık akımlarına karşı Anadoluçuluk akımının temellerini attığını yazar. Hatta bu akımın o dönemdeki etkilerini ve bu etkinin daha sonraki dönemlere yansımalarını belirtmektedir. Bunların başlıcası Anadoluçuluk fikrinin kültürel boyutları bakımından önemli bir ekolün oluşmasıdır. Anadoluçuluk kültürel boyutunun merkezindeki çıkış noktası ise, Türklerin Müslüman olmasına rağmen eski inançlarını sürdürdükleri ve özellikle Anadolu'ya doğru sürüklenen Türkmen göçleriyle Anadolu'dan da bazı etkilerle Anadolu merkezli oluşan din anlayışını merkeze almaktadır. İşte bu çıkışının somut örneği olarak Alevîlik-Bektaşîlik, Hilmi Ziya Ülken'in hareket noktalarından birisini oluşturur.

Anadoluçuluk akımının fikir babası olan Hilmi Ziya Ülken, Anadolu'da yerleşik bulunan Türk-Müslüman kökenli dinî-sosyal grupları aynı çerçevede ele almıştır. Alevîlik-Bektaşîlik araştırmalarının çıkış noktası bu düşünce merkezlidir.

Hilmi Ziya Ülken üzerinde etkili olan, İttihat ve Terakki çevresinin araştırmacıları ve araştırmalarıdır. Esasen Alevîlik-Bektaşîlik konulu yürütülen çalışmaların ilk örnekleri hatta hemen tamamı İttihat Terakki çatısı altında gerçekleştirilmiştir. Ulusçuluk düşüncesinin beslediği bu çalışmaların ilk örnekleri daha çok alan araştırmasına dayanmaktadır. Bilahare hem teorik hem de pratik olarak yürütülen çalışmalar, günümüze kadar etkisini muhafaza etmiştir. Bu ekol içerisinde yer alan araştırmacılar daha sonra önemli çalışmalara da imza atmış ve bu çalışmaların büyük bir kısmı yayınlanmıştır. İşte bu çevrelere yakın şahsiyetlerden birisi de Hilmi Ziya Ülken'dir. Hatta Alevîlik-Bektaşîlik çalışmalarının en önemli araştırmacısı ve ekol içerisinde yer alan Baha Sait Bey, yayınlamadığı araştırmalarının bir kısmını Hilmi Ziya Ülken'e vermiştir. Baha Said Bey'in yayınlanmayan ve güncelliğini yitirmemiş önemli çalışmalarının bu eksik bölümleri, Hilmi Ziya Ülken'in kitapları arasındaki yayınlanmamış eserleri içerisinde bulunabilir.

Hilmi Ziya Ülken'in Alevîlik-Bektaşîlik konusundaki düşüncelerinin şekillenmesinde etkili olan Baha Sait'tir. Baha Sait'in İstanbul Binbirdirek'teki Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti merkezinde 1916 yılında verdiği konferans Hilmi Ziya'nın bu konudaki fikirlerinin ana şemasını oluşturmaktadır.

Hilmi Ziya Ülken, Alevîlik-Bektaşîlik araştırmalarındaki yaklaşımını Baha Sait Bey'den etkilenererek biçimlendirmekle kalmamış aynı zamanda onun tavsiyesine uyarak Alevîlik-Bektaşîlik kaynakları üzerinde de çalışmıştır. Hatta yaptığı çalışmalar sonradan daha da büyük önem kazanmıştır. Çünkü üzerinde çalıştığı eser sonradan kütüphaneden kaybolmuştur. Üstelik çalışmış olduğu eser ise nadir nüsha arasında yer almaktadır. Baha Sait Bey'in tavsiyesi üzerine İstanbul Emniyet Müdürlüğü Kütüphanesinde 775 numarada bulunan Hacı Bektaş'ın Makalat-ı Erbain isimli eserinin tek nüshasını 1917 yılında kopya etmiştir. Bu nüshayı Barak Baba'yla ilgili bilgileri dolayısıyla daha sonra Pertev Naili Boratav'a verdiğini ama nerede yayınladığını bilmediğini belirtir. Bir başka yönüyle değeri daha da artan Hilmi Ziya kopyası iki yönlü anlam kazanmıştır: Bu nüsha İtilaf Devletleri'nin İstanbul'u Birinci Dünya Savaşı'nda (1918) işgal etmeleri ve çekilirken de kütüphanedeki eserleri götürmeleri üzerine kaybolmuştur. İkincisinden ise yıllar sonra Prof. Dr. Esat Coşan, doktora tezi olan Makalat-ı Erbain'i hazırlarken farklı nüshalarla birlikte bu tek kopya nüshadan yararlanmıştır.

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşıldığı üzere Alevîlik-Bektaşîlik çalışmalarını sürdüren araştırmacılar arasında Hilmi Ziya Ülken de vardır. Hem de bu çalışmaların çekirdek kadrosunda yer almaktadır. Fakat Hilmi Ziya Ülken, Alevîlik-Bektaşîlik çalışmaları içerisinde tanınacak kadar yer almamaktadır. Sadece Alevîlik-Bektaşîlik araştırmalarına ilişkin birkaç makalesi ile tanınmaktadır.

Alevîlik-Bektaşîlik konusundaki araştırmacılar arasında yer almamasının başlıca nedenlerini şöyle sıralayabiliriz: Yayımladığı eserlerinde Alevîlik-Bektaşîlik içerikli yazılarının dağınık olarak bulunması, bu konuya ilişkin hazırlamayı düşündüğu eserini bitirmemiş ve yayımlamamış olması ile araştırmalarını birden fazla alanda yürütmesi. Aslında bu nedenler arasında dikkate değer olanı Alevîlik-Bektaşîlik araştırmaları ile ilgili düşündüğu çalışmaların tamamını bitirmemiş veya devam ettirmemiş olmasıdır. Bu nedenle Alevîlik-Bektaşîlik merkezli araştırmacılar çevresinde bulunmasına karşın konu ile ilgili yazılarının tamamı bir araya getirilemediği için de bu yönüyle tanınmamaktadır. Bir diğer neden de Anadolu dinî yapısına ilişkin müstakil eserinin de yayınlanmamış olmaması da en önemli faktörler arasında sayılabilir. Buna ek olarak Hilmi Ziya Ülken, Baha Sait, Ziya Gökalp, Fuad Köprülü, Yusuf Ziya Yörükan, Ziyaettin Fahri Fındıkoğlu, Abdülkadir İnan, Abdülbaki Gölpınarlı, Faruk Sümer, Tahsin Öz arasında sayılabilir.

Geniş yelpazeli ve uzun süreye yayılan çalışmaları içerisinde son dönem Türk yazın tarihinde ayrıcalıklı bir yere sahip olan Hilmi Ziya Ülken, birbirinden bağımsız alanlarda eser vermiştir. Yurt içi ve yurt dışı yayınlarının yanı sıra çevirileri de önemli bir yer tutar. Akademik yayınlardan günlük gazete ve dergilere kadar bir çok yayın organlarında makaleleri yayınlanmıştır. Ağırlıklı olarak sosyal bilimler, düşünce ve kültür tarihi alanında eserler vermiştir. Esasen Hilmi Ziya Ülken'in yayınları müstakil bir bibliyografya yapılmasını gerektirecek kadar yekun teşkil etmektedir.

Hilmi Ziya Ülken'in Alevîlik-Bektaşîlik ve genel olarak Türklerin dinî-sosyal yapısına ilişkin görüşlerine gelince o, Türklerin eski inançlarının Müslüman olduktan sonra da etkili olduğu fikrine bu konuda yürüttüğu araştırmalarının başlangıcından beri sahiptir. Türklerin eski inançlarının etkisinin ana merkezi olduşturduğu, Manilik, Zerdüştlük, Hıristiyanlık ve Anadolu'nun eski inançlarının da etkili olduğu senkretik bir yapı olduşturduğu üzerinde durmaktadır. Araştırmalarının ana fikrini oluşturan bu görüş, birbirinden bağımsız muhtelif yayınlarındaki düşüncelerinin ana fikrini oluşturmaktadır. İlk dönem yazıları ile son dönem yazılarında da Hilmi Ziya Ülken, Alevîlik-Bektaşîlik'in oluşumu

konusundaki bu fikrini sürdürmüştür. Birçok yerde de bu fikrinde ısrarlı oluşunu vurgulamakta ve hatta Alevilik-Bektaşılık konusunda araştırma yapanların fikirlerinde meydana gelen değişimi de dile getirerek, yaklaşımları itibariyle yanlış bir yerde durduklarına vurgu yapmaktadır. Daha da ileri giderek Alevilik-Bektaşılık konusunda araştırma yapanların Alevilik-Bektaşiliğin kökeni konusunda kendisiyle aynı noktaya geldiklerini de eklemektedir.

Hilmi Ziya Ülken, Anadolu Müslümanlığını senkretik bir öğreti olarak görmektedir. Anadolu'da son şeklini alan Anadolu Müslümanlığının son biçimi için ileri sürdüğü fikirlerini Mihrab Mecmuası'nda görmekteyiz.

Mihrab Mecmuası'nda yayınlanan ilk makale kendi içerisinde iki bölüme ayrılmıştır. Birinci bölümde sosyal yapı ikinci kısımda dinî yapı ele alınmaktadır. Türklerin Orta Asya'da yaşadıkları dönemlerdeki eski inançlarını konu almaktadır. Özellikle Orta Asya'da tek tanrı inancına sahip olan Türkler, zıtların ahenk içinde yer aldığı ikili bir inanca sahiptir. Buradan devam ederek yine Orta Asya'daki Türkmenlerin dinî sosyal ve siyasî yapısını konu almaktadır.

Mihrab Mecmuasındaki ikinci makale Orta Asya'da yaşayan Türklerin sosyal ve dinî yapıları aktarıldıktan sonra Orta Asya'dan göç ederek Anadolu'ya doğru yol alan Türkmenlerin, İslâm ile tanışmaları neticesinde milli dinin, halk inançlarının Müslümanlıkla beraber devam ettiğine yer vermektedir. Esasen Anadolu'ya yerleşen Türkmenlerin eski inançlarının bilinenden daha fazla etkisinin olduğunun üzerinde durmaktadır. Bu düşüncesini Anadolu Türkmenlerinin dinî sosyal yapısının öncüleri ve mimarları olan üç kişi üzerinden örneklendirmektedir. Bunlar Barak Baba, Geyikli Baba ve Hacı Bektaş Veli'dir.

Mihrab Mecmuası'nda yayınlanan üçüncü makalede ise tamamen yerleşik hayatın sonuçları üzerinde durarak, Orta Asya'dan Anadolu içlerine yerleşmiş olan Türkmenlerin yerleşik hayat içerisinde İslâm görüntüsü ile tamamen örtülen millî benliğin izlerini taşımakta oldukları belirtmekte ve bu milli benliği sosyal yapı ve sosyal kurumlarla bütünleştirdiklerini anlatmaktadır. İslâm etkisiyle Anadolu'nun *Müslüman Türk* damgasını taşıyan bir şehirde İslâm öncesi inançların etkisiyle dinî sosyal yapıda belirgin olarak etkili olduğu üzerine vurgu yaparak Konya şehri örneğinde de sosyal sınıfları vermektedir. Yazar baştan sona her üç makalede aynı görüşün uzantıları üzerinde durmuş ve bir bütünlük içerisinde aynı konunun izlerini sürmüştür.

Yine bu konu ile ilgili araştırmasının olduğuna ilişkin bilgiyi de kendi ifadelerinden anlamaktayız. Anadolu Müslümanlığının yapısını konu alan müstakil bir çalışması olduğundan, bu konulara ilişkin makalesi sayesinde haberdar olmaktadır. Onun bu makalelerinde dile getirdiği düşüncesine göre Alevilik, Bektaşılık, Tahtacılık, Babailik gibi topluluklar ile bunlar arasında var olan mitolojik unsurların tamamının İslâm dışında aranması gerektiğini belirtmektedir. Çünkü bu mitolojik unsurları İslâm'ın kendi içerisinde bulmanın mümkün olmadığını söylemektedir.

Adı geçen bu toplulukların, sosyal bir grup olarak ortaya çıkışında etkili olanın yine İslâmlaşma süreci olduğu üzerinde durur. Bu sosyal grupları iki genel başlık altında toplamaktadır. Bu iki başlığı da yerleşik ve göçer olan toplulukların sosyal yapıların bağlı olarak izah etmektedir. Bu yapıyı daha belirginleştirmek için devlet ile beraber hatta devletin kuruluşunda etkili olmaya ve devletin dışında kalarak göçebeler ve kırsal alandaki çevreler üzerinde etkili olmaya başlamıştır. Bu tespitlerden yola çıkarak Teşkilatçı ve Anarşik olmak üzere iki grupta ele almıştır.

İki başlık altında ele aldığı tasavvufi akımları, Türk kültürü etkisinde ve Türkler bulunduğu coğrafyada Türklerin eski inançlarını tasavvuf altında sürdürdüklerini dile getirmektedir. Bu bakımdan da her iki başlık altında ele aldığı biçimi Türk tasavvuf akımları olarak nitelemektedir. İşte teşkilatçı tasavvufu, toplumsal teşkilatla uzlaşması olarak ele almaktadır. Devletin güçlü olmadığı dönemlerde de yerel iktisadî organizasyonlarıyla (meselâ Ahilik) ortaya çıkmıştır. Bunlar arasında Bektaşîlik, Mevlevîlik, Kadirîlik, Bayramîlik ve Nakşibendîlik vardır.

Hilmi Ziya Ülken'e göre Bektaşîlik, Hacı Bektaş'a nispet edilen bu tarikat, bilhassa onun vefatından bir asır sonra Osmanlı Devleti içerisinde kuvvetlenmiş ve Osmanlı Devletinin Anadolu'daki hakimiyeti ile beraber Anadolu'yu aşarak Rumeli ve Arnavutluk'ta yayılmıştır. Özellikle kuruluş döneminin temel özelliği olan gazi karakteri taşıdığını, özellikle belirtmektedir. Buna ek olarak Bektaşîlik, Anadolu'ya Batıniler tarafından özellikle de Babailer tarafından getirilip Babailik'in halefi olmuştur. Daha sonraki dönemlerde karşılaştıkları baskılar sonunda Anadolu'ya yayılan Hurufîlikle de karışarak yeni bir şekil almıştır. Fakat bu muhtelif ve Anarşik cereyanları toplayan, onların üzerinde düzenli organizasyonu zaman zaman devlete yardımcı veya zaman zaman devlete muhalif olan Bektaşîlik, bu suretle farklı dinî anlayışları toplamaya çalışan bir syncrétisme halini almıştır.

İkinci başlık altında değerlendirdiği Anarşik Tasavvufi hareket ise, Ortodoks olan devletin dinî ve iktisadî kontrolüne giremeyen, yani medrese ve İslâmî hukuk şekilleriyle tamamen uzlaşmayan göçebeler; homojen olmayan sosyal gruplar arasında tasavvuf bir nevi anarşik hareketin düşünsel alt yapısını oluşturmuş; böylece devletin kuvvetlendiği yerlerde kaybolan bazı hétérodokse tasavvuf hareketleri meydana gelmiştir. Bunlar Babailer, Hurufiler ve Şeyh Bedreddin hareketleridir. Mesela Babaî hareketi, Batini boyutu yanında bizzat halkın yerel eğilimlerinin etkili olduğu, bunda da eski Şamanlık kalıntılarının daha da belirleyici olduğu üzerinde durmaktadır. Hatta bugün bile Anadolu Kızılbaş ve Tahtacılarından bu izleri bulunabileceğini eklemektedir.

Türk mistisizminin kökenlerinden bahseden bir başka eserinde de Türk mistisizmi üzerinde en fazla etkinin Orta Asya Şamanlığı olduğu üzerinde durur. Anadolu'daki Türkmenler arasındaki mistisizmin ile Şamanlık arasında ilişki olduğunu ve birçok benzerliklerinin bulunduğunu belirtir. Buna da özellikle Kızılbaş-Alevî topluluklarında rastlandığını eklemektedir. Alevî topluluklarındaki mistik inançların İslâm'dan sonra gizli mezhepler hâlinde devamından başka bir şey değildir.

Türk mistisizminden bahseden aynı eserinde "Anadolu Alevîliği çok mudil tesirlerin mahsulüdür. Orada eski Anadolu akvamı, İslâm, Acem, vs. tesirlerini hesaba katmalıdır. *Pir Divanı*, *Cem Ayini* ve *Erenler Meydanı* bu mudil mystique tesirlerin neticesi olup, doğrudan doğruya (Şamanizm)'le mukayese kabil değildir." demektedir.

Hatta Şamanlar ile Alevî babaları arasında daha yakından bazı mukayeseler yapılabilir: Aybek Baba, Burak Baba, Geyikli Baba gibi babaların göstermiş oldukları bazı davranışların Şamanlarla aynı olduğu üzerinde durmaktadır.

Son olarak Anadolu Alevî-Bektaşî topluluklarının bağlı bulunduğu ve büyük saygı ile ziyaret ettikleri en önemli ziyaret yerlerinden olan Hacı Bektaş Tekkesi ile ilgili envanter işlemlerinde yer almasıdır. Hacı Bektaş Tekkesi eşyalarının nakledilmesi için Milli Eğitim (Maarif Vekaleti) 1925 yılında Hamid Zübeyr ile Hilmi Ziya'yı görevlendirir. Bu görevleri esnasında küllinin demirbaşlarını ve kitabelerini incelemişlerdir. Hilmi Ziya Ülken, Hacı Bektaş Tekkesi'nden elde ettiği bu bilgileri ve

izlenimlerini yayımlamamıştır. Oysa Hamit Zübeyr Koşay Tekke ile ilgili bilgilerini Hacı Bektaş Tekkesi adında yayınlamıştır.

Sonuç olarak Hilmi Ziya Ülken, yazın hayatına başladığı ilk yıllarından itibaren Alevîlik-Bektaşîlik hakkında araştırma yürüten çevreler içerisinde bulunmuş ve Alevîlik-Bektaşîlik konulu yazılar yazmıştır. Alevîlik-Bektaşîlik araştırmacılarının içinde bulunduğu çevrenin etkisinde kalmış ve onlar arasında yer almıştır. Fakat onlardan farklı olarak, Alevîlik-Bektaşîlik ile Orta Asya'dan Anadolu içlerine göç eden Türkmen toplulukları arasındaki ilişkiyi kurarak Türkmenlerin eski inançlarının Anadolu'da İslâm görüntüsü altında devam ettiği görüşü üzerinde durmuş ve bu görüşünü de araştırmalarının sonuna kadar devam ettirmiştir. Ayrıca Alevîlik-Bektaşîlik üzerinde farklı inançların etkili olduğunu belirttiikten sonra Alevîlik-Bektaşîlik öğretisi içerisinde İslâm içerisinde yer almayan bazı inançların farklı dinlerden bir karışım olduğunu dile getirmiştir. Hilmi Ziya Ülken'in Alevîlik-Bektaşîlik inançlarının senkretik bir yapıya sahip olduğuna ilişkin görüşü, bu konudaki araştırmalarının merkezini oluşturmaktadır.

KAYNAKLAR

BAHA SAİD BEY, Türkiye'de Alevî-Bektaşî, Ahi ve Nusayri Zümreleri, Girişi Yazan ve Yayına Hazırlayan İsmail Görkem, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000.

BALCIOĞLU Tahir Harimi, Türk Tarihinde Mezhep Cereyanları, Mukaddime ve Ekler Hilmi Ziya, İstanbul: Kanaat Kitabevi, 1940.

BOLAY Süleyman Hayri, "Gülseren Ülken ile Babası Ord. Prof. Hilmi Ziya Ülken Hakkında Bir Söyleşi", *Türk Yurdu*, Sayı 174, Şubat 2002.

BORATAV Pertev Naili, Zaman Zaman İçinde 3. Baskı, İstanbul: Adam Yayınları, 1998.

COŞKUN İsmail, "Sosyoloji Bölümünün Tarihine Dair", *75. Yılında Türkiye'de Sosyoloji*, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1991.

ÇELEBİ Nilgün, "Sosyolojinin Türkiye'de Kurumsallaşması", *Sosyoloji ve Metodoloji Yazıları*, Ankara: Anı Yayınları, 2001.

HACI BEKTAŞ VELİ, Makalat, Neşreden, Esad Coşan, Ankara: Seha Yayınları, 1986.

HAMİD ZÜBEYR, "Hacı Bektaş Tekkesi", *Türkiyat Mecmuası*, Cilt 2, 1926, ss. 365-384.

HİLMİ ZİYA, "Anadolu'da Dinî Ruhîyat Müşahedeleri", *Mihrab Mecmuası*, Sayı 13/14-15/16, İstanbul, 1340-1924.

HİLMİ ZİYA, "Orta Asya'da Türkmen: Türkmenin Dini", *Mihrab Mecmuası*, Sene 1, Sayı 8-9-10-11-12-15/16, İstanbul: Yeni Matbaa, 1924.

HİLMİ ZİYA, "Selçukluların İnkırazı Zamanında Konya", *Mihrab Mecmuası*, Sayı 17/18, Sayfa, 563-571.

HİLMİ ZİYA, Türk Tefekkür Tarihi, Cilt II, İstanbul: Matbaa-i Ebuzziya, 1934.

İLYASOĞLU Aynur, "Türkiye'de Sosyolojinin Tarihini Yazmak: Bir Sorunlaştırma ve Yaklaşım Önerisi", *Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek*, İstanbul: Metis Yayınları, 1998.

KAÇMAZOĞLU Bayram, "1940-1950 Tarihleri Arasında Türk Sosyolojisi", *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, Sayı 2, 1990-91.

KAYALI Kurtuluş, Türk Düşünce Dünyasında Yol İzleri, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.

KAYALI Kurtuluş, Türk Kültür Dünyasından Portreler, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.

KOŞAY Hamit Zübeyr, "Bektaşılık ve Hacı Bektaş Tekkesi", *Türk Etnografya Dergisi*, Sayı 10, 1967, ss. 19-26.

MERT Nuray, "Türkiye'de Sosyal Bilimlerin Dine Bakışı", *Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek*, İstanbul: Metis Yayınları, 1998.

SEZER Baykan, "Hilmi Ziya Ülken", *Doğumlarının 100. Yılında Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu ve Hilmi Ziya Ülken*, Yayına Hazırlayan Nevin Güngör Ergan, Ankara: Sosyoloji Derneği Yayınları, 2002.

TEVETOĞLU Fethi, "Milli Mücadele Kahramanlarından: Baha Said Bey (Biga 1882-İstanbul 16 Ekim 1939)" *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 6, No 16, (Kasım 1989).

TÜRKDOĞAN Orhan, Alevî-Bektaşî Kimliği, İstanbul: Timaş Yayınları, 1995.

ÜLKEN Hilmi Ziya, "Anadolu Örf ve Adetlerinde Eski Kültürlerin İzleri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 17, 1969.

ÜLKEN Hilmi Ziya, "İslâm'dan Önce Türkler Ne İnançta İdi?", *Yeni İnsan*, Sayı 75/79/83.

ÜLKEN Hilmi Ziya, "İslâmiyette Eski Dinlerin İzleri", *İstanbul Kültür Dergisi*, Cilt 6, Sayı 63, 1946.

ÜLKEN Hilmi Ziya, Türk Mistisimini Tetkike Giriş, İstanbul: Akşam Matbaası.

ÜLKEN Hilmi Ziya, Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, 3. Baskı, İstanbul: Ülken Yayınları, 1992.

DİPNOTLAR

• Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Sosyolojisi Bölümü Öğretim Elamanı

Nuray Mert, "Türkiye'de Sosyal Bilimlerin Dine Bakışı", *Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek*, İstanbul: Metis Yayınları, 1998, s. 199-200.

Aynur İlyasoğlu, "Türkiye'de Sosyolojinin Tarihini Yazmak: Bir Sorunlaştırma ve Yaklaşım Önerisi", *Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek*, İstanbul: Metis Yayınları, 1998, s. 86-87.

İsmail Coşkun, “Sosyoloji Bölümünün Tarihine Dair”, *75. Yılında Türkiye’de Sosyoloji*, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1991, s. 16-17.

Kurtuluş Kayalı, *Türk Düşünce Dünyasında Yol İzleri*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001, s. 175-197.

Bayram Kaçmazoğlu, “1940-1950 Tarihleri Arasında Türk Sosyolojisi”, *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, S. 2, 1990-91, s. 28.

Baykan Sezer, “Hilmi Ziya Ülken”, *Doğumlarının 100. Yılında Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu ve Hilmi Ziya Ülken*, Yayına Hazırlayan Nevin Güngör Ergan, Ankara: Sosyoloji Derneği Yayınları, 2002, s. 65.

Nilgün Çelebi, “Sosyolojinin Türkiye’de Kurumsallaşması”, *Sosyoloji ve Metodoloji Yazıları*, Ankara: Anı Yayınları, 2001, s. 24. Ayrıca daha fazla bilgi için bakınız: Özellikle Prof. Dr. Nilgün Çelebi bu konuda Uluslararası Sosyoloji Derneği kayıtlarına dayanarak çarpıcı ve ayrıntılı bilgi vermektedir. Bu bilgiler, hem Türkiye’de Sosyoloji’nin tarihi gelişimi ve karşılaşılan güçleri göstermesi bakımından hem de Uluslararası Sosyoloji Derneğiyle yürütmüş olduğu faaliyetler bakımından Hilmi Ziya Ülken ile ilgili hiçbir yerde rastlanmayacak bilgiler içermektedir. *Doğumlarının 100. Yılında Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu ve Hilmi Ziya Ülken*, Yayına Hazırlayan Nevin Güngör Ergan, Ankara: Sosyoloji Derneği Yayınları, 2002, s. 89-101.

Anadoluculuk fikirleri etrafında oluşturduğu arkadaş grubuyla Anadolu isminde bir de dergi çıkartmıştır. Hilmi Ziya Ülken’in Anadolu merkezli düşüncelerinin ana kaynağı bu yıllardan yani ilk gençlik yıllarından itibaren vardır. Hilmi Ziya Ülken, Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi, 3. Baskı, İstanbul: Ülken Yayınları, 1992, s. 477-482.

Bu araştırmacılar arasında yer alan Baha Sait Bey, yapmış olduğu alan çalışmalarının büyük bir kısmını başta Türk Yurdu olmak üzere pek çok dergide yayınladı. Yayımlanan bu yazıların bütünü için bakınız: Baha Said Bey, Türkiye’de Alevi-Bektaşî, Ahi ve Nusayri Zümreleri, Girişi Yazan ve Yayına Hazırlayan İsmail Görkem, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000; Ayrıca Baha Said Bey’in araştırmalarının değerlendirmesi için bakınız; Orhan Türkdöğen, Alevi-Bektaşî Kimliği, İstanbul: Timaş Yayınları, 1995, s. 22-25.

Hilmi Ziya Ülken, Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi, 3. Baskı, İstanbul: Ülken Yayınları, 1992, s. 257 n.302; Fethi Tevetoğlu, “Milli Mücadele Kahramanlarından: Baha Said Bey (Biga 1882-İstanbul 16 Ekim 1939)” *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 6, No 16, (Kasım 1989), s. 211.

Süleyman Hayri Bolay, “Gülseren Ülken ile Babası Ord. Prof. Hilmi Ziya Ülken Hakkında Bir Söyleşi”, *Türk Yurdu*, S. 174, Şubat 2002, s. 57.

Hilmi Ziya Ülken, “Anadolu Örf ve Adetlerinde Eski Kültürlerin İzleri”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 17, S., 1969, s. 3, n8.

Pertev Naili Boratav, Zaman Zaman İçinde adlı eserinde Barak Baba’dan bahsetmekte fakat Hilmi Ziya Ülken’in adından veya Hilmi Ziya Ülken’in bahsetmiş olduğu bu alıntıdan söz etmemektedir. Pertev Naili Boratav, Zaman Zaman İçinde, 3. Baskı, İstanbul: Adam Yayınları, 1998, s. 35-36.

Hilmi Ziya Ülken, "Anadolu Örf ve Adetlerinde Eski Kültürlerin İzleri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, s. 10, n. 38; Hacı Bektaş Veli, Makalat, Neşreden, Esad Coşan, Ankara: Seha Yayınları, 1986, s. 12.

Hilmi Ziya Ülken, "Anadolu Örf ve Adetlerinde Eski Kültürlerin İzleri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 17, S., 1969, s. 20, n72.

Gülseren Ülken'in ifadesine göre Hilmi Ziya Ülken, Mülkiye'de Fuad Köprülü'nün öğrencisidir. Köprülü, kendisine bir ödev yaptırır ve onun bu ödevini de isim belirtmeden bir çalışmasında bunun üzerine bu durumdan rahatsız olan Hilmi Ziya Ülken, Köprülü ile olan ilişkisini keser. Bu bilgi için bakınız: Süleyman Hayri Bolay, "Gülseren Ülken İle Babası Ord. Prof. Hilmi Ziya Ülken Hakkında Bir Söyleşi", *Türk Yurdu*, S. 174, s. 58.

Hilmi Ziya Ülken, Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, 3. Baskı, İstanbul: Ülken Yayınları, 1992, s. n257; Hilmi Ziya Ülken, "Anadolu Örf ve Adetlerinde Eski Kültürlerin İzleri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, ss. 3-4.

Kurtuluş Kayalı, Türk Kültür Dünyasından Portreler, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002, s. 47-61.

Hilmi Ziya Ülken, "İslâmiyet'te Eski Dinlerin İzleri", *İstanbul Kültür Dergisi*, Cilt 6, S. 63, 1946, s. 5; Hilmi Ziya Ülken, bu makalesinde "Anadolu'nun Hakiki Merkezi" adında bu görüşlerinin tamamının yer aldığı bir de eser hazırladığını belirtmektedir.

Hilmi Ziya, "Orta Asya'da Türkmen", "Orta Asya'da Türkmen Dini", "Anadolu'da Dini Ruhiyat Müşahedeleri", "Selçukluların İnkırazı Zamanında Konya" *Mihrab Mecmuası*nda yayınlanan seri makaleler; Hilmi Ziya, Türk Tefekkür Tarihi, Cilt II, İstanbul: Matbaa-i Ebuzziya, 1934; Tahir Harimi Balcıoğlu; Türk Tarihinde Mezhep Cereyanları, Mukaddime ve Ekler Hilmi Ziya, İstanbul: Kanaat Kitabevi, 1940, s. 8; Hilmi Ziya Ülken, "İslâm'dan Önce Türkler Ne İnançta İdi?", *Yeni İnsan*, S. 75/79/83.

Hilmi Ziya, "Orta Asya'da Türkmen: Türkmenin Dini", *Mihrab Mecmuası*, Sene 1, S. 8-9-10-11-12-15/16, İstanbul: Yeni Matbaa, 1924; Hilmi Ziya, "Anadolu'da Dini Ruhiyat Müşahedeleri", *Mihrab Mecmuası*, S. 13/14-15/16, İstanbul, 1340-1924; Hilmi Ziya, "Selçukluların İnkırazı Zamanında Konya", *Mihrab Mecmuası*, S. 17/18, Sayfa, 563-571. Mihrab Mecmuasındaki üç makale, bize Alevilik konusunda yürütülen çalışmaların hangi alt yapı ile hangi düşünce ve yöntem izlendiğinin görülmesi bakımından yirminci yüzyılın başından günümüze yürütülen çalışmaların tarihini verecek ve bu seyir içinde de yürütülen çalışmalar arasında karşılaştırma yapma imkanı sağlayacaktır.

Hilmi Ziya Ülken, "İslâmiyet'te Eski Dinlerin İzleri"; *İstanbul İstanbul Kültür Dergisi*, s. 5.

Hilmi Ziya, Türk Tefekkür Tarihi, Cilt II, İstanbul: Mabaa-i Ebuzziya, 1934, s. 233-263.

Hilmi Ziya, Türk Tefekkür Tarihi, s. 274-281.

Hilmi Ziya Ülken, Türk Mistisizmini Tetkike Giriş, İstanbul: Akşam Matbaası, s. 16 n5.

Hilmi Ziya Ülken, Türk Mistisizmini Tetkike Giriş., s. 14-17.

Hamid Zübeyr, “Hacı Bektaş Tekkesi”, *Türkiyat Mecmuası*, Cilt 2, 1926, ss. 365-384, Hamit Zübeyr Koşay, “Bektaşilik ve Hacı Bektaş Tekkesi”, *Türk Etnografya Dergisi*, S. 10, 1967, ss. 19-26.

Hilmi Ziya Ülken, “Anadolu Örf ve Adetlerinde Eski Kültürlerin İzleri”, s. 21, n72.